

31 MART İSYANI'NIN TRABZON'DAKİ YANKILARI

Selim AHMETOĞLU*

Özet

Bu çalışma; 13 Nisan 1909 (31 Mart 1325-Rumî) tarihinde İstanbul'da Meşrutiyet ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetimine karşı başlatılan isyanın Trabzon'daki yankılarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu nedenle, öncelikle Sultan II. Abdülhamit'in saltanatı süresince yaşanan olaylar ve bu dönemde illegal bir şekilde muhalefet yapmaya çalışan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetleri, II. Meşrutiyet döneminde yaşanan gelişmeler ve 31 Mart İsyanı sırasında yaşananlar kısaca ele alındıktan sonra 31 Mart İsyanı'nın Trabzon'daki yankıları aktarılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda; isyan haberinin Trabzon'a ulaşmasının ardından, şehirdeki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yerel temsilcileri tarafından yapılan Meşrutiyet lehinde ve isyancıların aleyhindeki propagandalar ve bunların neticesinde organize edilen protesto gösterilerinin Trabzon'un siyasi ve toplumsal havasına etkileri ayrıntılarıyla aktarılmaya çalışılmıştır. Meşrutiyet ve İttihat ve Terakki Cemiyeti lehindeki bu gösteriler sırasında herhangi bir olumsuzluğa meydan vermemek için Trabzon'daki mülki erkânın ve şehirdeki İngiliz Konsolosu'nun çalışmaları da anlatılmıştır. Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinin Trabzon'da doğurduğu etkilerin ifade edilmesinin ardından, İstanbul'daki isyana katıldıktan sonra bir şekilde kaçarak Trabzon ve civarına ulaşan firari isyancıların yakalanıp Divan-ı Harp'te yargılanmak üzere İstanbul'a gönderilmelerinden bahsedilmiştir. Osmanlı Devleti'nin önemli stratejik noktalarından biri olan Trabzon'da yaşanan bu gelişmeler, şehirdeki İngiliz Konsolosu'nun kaleme almış olduğu raporlardan, gazete haberlerinden, hatıratlardan ve Osmanlı arşiv belgelerinden takip edilmeye ve edinilen bilgiler ayrıntılı bir şekilde incelenerek değerlendirilmeye çalışılmıştır. Modern Türk tarihinde önemli etkileri olan 31 Mart İsyanı'nın Trabzon gibi önemli bir şehirdeki yankıları ayrıntılarıyla ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Trabzon, 31 Mart İsyanı, II. Meşrutiyet, İttihat ve Terakki Cemiyeti

* Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, ahmetoglu@istanbul.edu.tr

THE REFLECTIONS OF 31st MARCH INCIDENT IN TRABZON

Abstract

This paper aims to put out the reflections of the revolt that occurred in Istanbul against the Constitutional regime and the administration of the Committee of Union and Progress (CUP) on 13th April 1909 (31st March 1325 in Rumi calendar) in Trabzon. Therefore, this study is going to describe the political events that occurred during the reign of Sultan Abdulhamit II, the illegal activities of the CUP against the Hamidian regime, the events at the Second Constitutional period and the events during the 31st March Incident and then the reflections of the 31st March Incident in Trabzon are going to be explained. The social and political influences of the protests, organized by the local representatives of the CUP in favor of the Constitution and against the rebels are going to be expressed. Also, the efforts of the local officers and the British consul for preventing any negative activities during the demonstrations in favor of the Constitution are going to be held in this work. After mentioning the effects of the dethronement of Sultan Abdulhamit II in Trabzon, capturing the escapee rebels in Trabzon and sending them back to Istanbul for judgments in the Martial Court is going to be explained. These events in Trabzon – a strategic city in Ottoman era- are tried to be followed throughout the reports of the British consul in the city, the newspaper clippings, the memoirs and the Ottoman archival documents and the information that held from these sources is going to be evaluated in detail. The reflections of the 31st March Incident, which has a significant role in modern Turkish history, in Trabzon are going to be mentioned in this paper.

Key Words: Trabzon, the 31st March Incident, the Second Constitution, the Committee of Union and Progress.

I-) Giriş

Bu çalışma; 13 Nisan 1909 tarihinde İstanbul'da Meşrutiyet ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetimine karşı başlatılan isyanın Trabzon'daki yankılarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu nedenle, öncelikle Sultan II. Abdülhamit'in saltanatı süresince yaşanan olaylar ve bu dönemde illegal bir şekilde muhalefet yapmaya çalışan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetleri, II. Meşrutiyet dönemi yaşanan gelişmeler ve 31 Mart İsyanı sırasında yaşananlar kısaca ele alınacak, ardından 31 Mart İsyanı'nın Trabzon'daki yankıları aktarılmaya çalışılacaktır.

Yapılan araştırmalar sonucunda özellikle çalışmanın Trabzon kısmıyla ilgili oldukça ayrıntılı Osmanlı kaynaklarına ulaşılamadığını ifade etmek gerekmektedir. Bu konu ile ilgili kullanılması amaçlanan dönemin gazete ve dergilerinden sadece bir kaçına ulaşılabilmektedir. Bu durumun temel nedeninin ise; bu dönemde yayınlanan gazete ve dergi arşıvlerinin, I. Dünya Savaşı sırasında yaşanan Rus işgali sırasında tahrip edilmesi olduğu anlaşılmaktadır.¹ Günümüze ulaşan nüshalar ise Türkiye'deki çeşitli kütüphanelerde dağınık olarak bulunmaktadır. Yapılan araştırmalar sonucunda, 31 Mart İsyanı'nın hemen sonrasında basılan bir-iki farklı yayına rastlanmıştır. Bu yayınlardan elde edilen verilerin yanı sıra isyan sırasında gerçekleşen gelişmeler hakkında Osmanlı arşıvlerinde bulunan belgeler ve bu dönemde Trabzon'da bulunan İngiliz Konsolosu H. Z. Longworth'un İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği'ne gönderdiği raporlar da bu çalışmada ana kaynak olarak kullanılmıştır. Ayrıca internet üzerinden yapılan araştırmalarda *The New York Times* adlı Amerikan gazetesinde konu ile ilgili iki habere rastlanılmış ve bu haberler de bu çalışmanın içinde kullanılmıştır.

II-) 31 Mart İsyanı'na Giden Yol

1876 yılında Mithat Paşa ve Hüseyin Avni Paşa gibi devlet adamlarının n ayak olmasıyla gerçekleştirilen bir darbe sonucunda Sultan Abdülaziz tahttan indirilmiş ve bir süre sonra şaibeli bir şekilde ölmüştür. Sultan Abdülaziz'in yerine tahta ıkarılan V. Murat'ın psikolojik rahatsızlıkları nedeniyle devleti idare edemeyeceği anlaşılınca, yapılan görüşme ve pazarlıklar sonucunda, meşrutiyeti ilan edeceğine söz veren şehzade Abdülhamit, sultan olarak tahta çıkarılmıştır.

Sultan II. Abdülhamit, tahta çıkışının hemen ardından, söz verdiği gibi Meşrutiyet'i ilan etmiş ve Kanun-ı Esasi'yi yürürlüğe koymuştur. Ancak yeni Sultan, bir yıl sonra Türk tarihinde 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında yaşanan bazı gelişmeleri sebep göstererek, Kanun-ı Esasi'yi askıya almış, meclisi kapatmış ve Meşrutiyet yönetimine son vermiştir. Ardından ülkeyi yeniden mutlakiyetle yönetmeye başlayan Sultan II. Abdülhamit'e karşı çeşitli muhalif sesler yükselmeye başladıysa da bunlar ortadan kaldırılarak bastırılmış bazısı da ülke dışına kaçmıştır.

Zaman içerisinde ülke dışında ve ülke içerisinde g kazanan illegal muhalif hareketler iki ana eksen etrafında toplanmışlardır. Birinci grup; başkanlığını Ahmet Rıza Bey'in yaptığı ve daha sonra Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alacak topluluk iken, ikinci grup ise Prens Sabahattin'in

¹ Hüseyin Albayrak, *Trabzon Basın Tarihi*, Yeni Zamanlar Yayınları, Ankara 1994, s. 25

önderliğini yaptığı Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti adlı topluluktur. Daha sonra Selanik merkezli kurulan ve özellikle, Makedonya'daki askeri ve sivil bürokratların da katılımıyla oldukça güçlenen Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, bir süre sonra Paris'teki İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşerek yoğun bir muhalefet kampanyası başlatmıştır. Bunun sonucunda; dış politikada yaşanan bazı gelişmelerin doğurduğu tepkiler neticesinde, Makedonya'daki 3. Ordu'ya bağlı bulunan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup Resneli Niyazi Bey, Ohrili Eyüp Sabri Bey ve Enver Bey gibi bazı subaylar, kendilerine bağlı askeri birlikleri de yanlarına alarak dağa çıkmış ve mevcut yönetime isyan bayrağını açmışlardır.

23 Temmuz 1908 sabahı güneş, Osmanlı İmparatorluğu üzerine doğarken, *Memâlik-i Mahrusa-i Şahane* (Osmanlı Ülkesi) üzerinde yaşayan insanlar yeni bir güne değil, yeni bir döneme uyanıyorlardı.² Makedonya'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup subayların kendilerine bağlı askeri birlikleri alarak dağa çıkmaları ile Sultan II. Abdülhamit yönetimine karşı başlatılan isyan, Kanun-ı Esâsi'nin yeniden yürürlüğe konulup II. Meşrutiyetin ilanı ile sonuçlanmıştır.

Başlatmış olduğu isyan sonucunda meşrutiyet yönetimine geçilmesini sağlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir kısım üyeleri yapılan seçimler sonucunda Meclis-i Mebusan'a milletvekili olarak girmişlerdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, önceleri devlet yönetimini doğrudan ele almak yerine perde gerisinden kontrol etmeyi yeğlemiştir. Bu sırada ortaya çıkan yönetim boşluğu nedeniyle, Osmanlı Devleti dış politikada pek çok sorunla karşılaşmıştır: Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiş, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini açıklamış ve Girit, Yunanistan'a katıldığını duyurmuştur.

Sultan II. Abdülhamit'in otuz üç yıllık iktidarı süresince özgürlükleri kısıtlanan Osmanlı toplumu kendisini, İlan-ı Hürriyet ile birlikte hızlı bir değişim sürecinin içinde bulmuştur. Ancak ortaya çıkan siyasi boşluk nedeniyle hem iç hem de dış politikada yaşanan sıkıntılar "*hürriyet, musavvat ve uhuvvet*" prensipleri ile yola çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı şiddetli bir muhalefetin doğmasına neden olmuştur. Muhalefetin şiddeti, *Serbestî* gazetesi başyazarı Hasan Fehmi'nin öldürülmesiyle artmış ve İttihat-ı Muhammedî

² Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji. II. Abdülhamit Dönemi (1876-1909)*, YKY, İstanbul 2002, s. 51

Fırkası'nın lideri Derviş Vahdeti'nin sahibi olduğu *Volkan* gazetesinin yayınlarıyla da zirveye çıkmıştır.³

Sonunda, bu şiddetli muhalefet sonuç vermiştir. 12 Nisan 1909 (30 Mart 1325) gecesi Taşkışla'da bulunan Makedonya taburlarının askerleri başlarındaki subayları esir alarak, “*İslam'ın ve şeriatın geri gelmesi için*” ayaklanmışlardır.⁴ 13 Nisan 1909 (31 Mart 1325) sabahı, kendilerine katılanlarla birlikte Ayasofya Meydanı'ndaki meclis binası önünde toplanan isyancılar, isteklerini “*Şeriatın geri getirilmesi, mektepli subayların başlarından alınması, Sadrazam, Harbiye ve Bahriye Nazırlarının istifa etmesi, Meclis başkanı Ahmet Rıza'nın istifa etmesi, bazı ileri gelen İttihatçıların İstanbul dışına sürülmesi ve isyan eden askerler için af çıkarılması*” şeklinde sıralamışlardır.⁵

Hazırlıksız yakalanan İttihatçılar, ancak iki gün sonra, 15 Nisan günü, Selanik'ten Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu'nu yola çıkararak isyanı bastırmak için harekete geçebilmişlerdir.⁶ Hareket Ordusu, 24 Nisan günü İstanbul'a girmiş ve fazla bir direnişle karşılaşmadan isyanı bastırmıştır. Bir karşı devrim olarak görülen bu hareket sonucunda, isyanı desteklediği bahanesiyle, Sultan II. Abdülhamit tahttan indirilerek yerine İttihatçılarla daha uyumlu çalışacağı düşünülen Sultan V. Mehmet Reşat getirilmiştir.⁷

III-) Meşrutiyet Öncesi ve Sonrasında Trabzon

1902 yılında Prens Sabahattin ve arkadaşları tarafından kurulan Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin Anadolu'daki en kuvvetli iki şubesi Trabzon ve Erzurum'da bulunuyordu. Yalnızca; Trabzon ve Erzurum'da değil, Doğu illerinin çoğunda Prens Sabahattin taraftarlığı çok ileri seviyedeydi. Doğu bölgesi olarak bilinen, Trabzon ve Sivas'ı da içine alan bölgede, değişik isimler altında Prens Sabahattin'in fikirlerini halk arasında yayan adem-i merkeziyetçi şubeler kurulmuştu.⁸ Prens Sabahattin yanlılarından, Meşrutiyet öncesi yıllarda, adem-i merkeziyetçi olan ve birçoğu bu isimle anılan gizli şubelerin öncülüğünde Sivas, Erzurum, Trabzon ve Kayseri'de oldukça büyük taraftar kitlelerini arkalarına almışlar ve halkı, toprak

³ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK, Ankara 2000, s. 214

⁴ Eric J. Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s.149

⁵ Lewis, a.g.e., s. 215

⁶ Zürcher, a.g.e., s. 151

⁷ Lewis, a.g.e., s. 216

⁸ İsmail Akbal, *Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*, Serander Yayınları, Trabzon 2008, s.30

ürünleri ve hayvan vergilerinin yüksek olması nedeniyle ayaklandırmayı başarmışlardır.⁹

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meşrutiyet öncesinde Trabzon'da iyi bir şekilde örgütlenemediğini ileri süren bazı kaynaklara göre bu durumun temel sebebi; Trabzon eşrafının 1908 öncesinde daha çok Prens Sabahattincilerin denetimi altında olması, daha doğrusu Prens Sabahattin taraftarlarının Trabzon'da İttihatçılardan daha örgütlü olmasıdır. Her ne kadar, Meşrutiyet öncesinde Trabzon'da örgütlenemedikleri belirtilmekteyse de; 1907 yılında İttihatçıların önde gelen şahsiyetlerinden olan Dr. Bahattin Şakir'in Trabzon'da sürgün olarak bulunduğu bilinmektedir.¹⁰ Dr. Bahattin Şakir'in şehirde bulunduğu süre içerisinde gerek kendisi gibi sürgün cezasıyla Trabzon'da bulunan şahıslar ve gerekse Trabzon şehrinin ileri gelenleri arasında propaganda faaliyetlerinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Hatta Dr. Bahattin Şakir'in propagandasından etkilenecek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Trabzon şubesine katılan ve şubenin 7 numaralı üyesi olan Trabzon gümrük deposu memuru Naci Bey, 15 Mart 1907 günü Cuma namazı çıkışında Trabzon kumandanı Hamdi Paşa'yı tabanca ile vurarak öldürmüştür.¹¹ Bu olay, cemiyetin yıllardan beri yayınları ve propagandacıları vasıtasıyla yaptığı çalışmaları sonucunda Trabzon'da elde ettiği ilk başarıydı. Yapılan yargılamanın ardından Naci Bey idama mahkûm edilmiştir.¹² Dr. Bahattin Şakir'in Trabzon'da yaptığı propaganda çalışmalarına yerel eşrafın büyük bir kısmının kayıtsız kalarak mevcut düzenlerini devam ettirmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra; Dr. Bahattin Şakir'in, cemiyetin Paris'teki merkezine gönderdiği mektupta adı geçen yerel eşraftan Belediye başkanı Cemal Bey ve Hacı Bilaloğlu Osman Efendi'nin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Trabzon şubesine mensup oldukları ifade edilmektedir.¹³

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı askeri birliklerin Makedonya'da başlatmış olduğu isyan sonucunda Meşrutiyet'in ilan edildiği haberi Trabzon'a ulaştığında halk, telgrafhaneye doluşarak İstanbul'daki hükümet yetkililerine Trabzon valisinin görevden alınmasını istediklerine dair telgraflar çekmiştir. Bu yoğun telgraf yağmuruna boyun eğen İstanbul hükümeti, mevcut valiyi görevden alarak yerine Arif Paşa'yı tayin etmiştir. Yaşı oldukça ilerlemiş olan

⁹ Mahmut Goloğlu, *Erzurum Kongresi*, Ankara 1968, s. 137

¹⁰ Erdal Aydoğan-İsmail Eyyüpoğlu, *Bahattin Şakir Bey'in Biraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki Cemiyeti*, Alternatif Yayınları, Ankara 2004, s.353

¹¹ A.g.e., s. 354

¹² BOA, İAZN. D:72, G:1325/Ca-04, T: 08/Ca/1325(Hicri)

¹³ Aydoğan-Eyyüpoğlu, a.g.e., s. 361

Arif Paşa, hastalığından dolayı evinden çıkamadığı için işleri, maiyet memuru olarak yeni tayin olunan Ahmet Faik Hurşit Bey yürütmeye çalışmaktaydı.¹⁴

Ahmet Faik Hurşit Bey, anılarında Meşrutiyet'in ilan edildiği günlerde tayin olduğu Trabzon Maiyet Memurluğu'nda karşılaştığı olayları anlatırken durumu şöyle ifade etmektedir:

*“Memleketin her yerinde olduğu gibi Trabzon vilayetinin bilumum mülhakatında da (Canik, Gümüşhane ve Lazistan sancakları) ahali tarafından sevilmeyen ve sui-istimal ve irtikâpları tevâtür derecesinde olan küçük büyük mülkiye ve adliye memurlarını halk nümayişlerle fırara mecbur etdiklerinden birçok kazada kaymakamlar ve diğer memurlar yoktu. Devlet muamelatı ve vergi tahsili ve aşar ihalesi gibi hususlar sekteye uğramıştı. Bu hâle zamimeten bazı yerlerde şekâvet ve asayişsizlik baş göstermişti.”*¹⁵

Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihatçıların Trabzon'daki örgütlenme çabalarına Trabzon'da *Meşveret* gazetesinin sahibi Naci Bey'in önderlik ettiği “Meşveret” grubu öncülük etmiştir. Naci Bey, Trabzon'daki İttihatçıların sözcüsü olmuş, genç subaylarla birlikte örgütlenme çabası içine girmiştir. Selanik'ten gelen Yanyalı Vehbi Bey'in de gayretleriyle örgütlenme çalışmaları arttırılmışsa da eşrafın büyük bir çoğunluğu İttihatçıların yanına çekilememiştir.¹⁶ Trabzon'da bir İttihat ve Terakki Kulübü'nün açılması da ancak 27 Kasım 1908'de gerçekleşebilmiştir.¹⁷

Ahmet Faik Hurşit Bey, Trabzon'daki durumu hatıralarında şu şekilde anlatmaktadır:

“Trabzon maiyet memurluğunda işe başladığım günlerde şehirlerde hemen her gün gösteriler yapılmakta nutuklar söylenmekte idi. Ortada değişmiş hiç bir şey yoktu. Eşraf ve mütegalibe ve bunların mensubu olan vilayet memurlarının hepsi, eski vaziyetlerini tamamen muhafaza ediyorlardı. Yalnız bir fark vardı. O da hepsi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne kaydolmuştu. Asıl halk ve köylü ortada yoktu. Onlar eski vaziyetlerinde idi. Onları uyandırmak için hiçbir teşebbüs olmadığı gibi kimsenin hatırına da gelmemişti. Trabzon'da İttihat ve Terakki'nin alemdarı Gümrük Nazırı Türk şairi Mehmet Emin Bey¹⁸ idi. Gördüğü her taşın üzerine çıkar nutuk söylerdi. Nutukları aynı kelimelerdi: ‘Mektep

¹⁴ Kudret Emiroğlu, *Anadolu'da Devrim Günleri, II. Meşrutiyet'in İlanı*, İmge Yayınları, Ankara 1999, s. 202

¹⁵ A.Faik Hurşit Günday, *Hayat ve Hatıralarım*, İstanbul 1960, s. 8

¹⁶ Akbal, a.g.e., s.36

¹⁷ Emiroğlu, a.g.e., s. 202

¹⁸ Mehmet Emin Yurdakul

kitaplarını köylere tarlalara tohum saçarak gibi saçacağız'. ... Zaten İttihat ve Terakki'yi hemen umumiyetle mülazım, yüzbaşı ve binbaşı gibi genç zabıtlar huşunetle temsil ediyorlardı. Meşrutiyetin en iptidai meselelerinden dahi haberleri yoktu. Bilgileri sadece İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yazılmayanları düşman tanımak ve onları kahr-u inha etmeği vatanperverlik olarak addetmekti."¹⁹

Ayrıca Ahmet Faik Hurşit Bey, Trabzon'daki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin şube başkanının Binbaşı İrfan Bey adındaki bir subay olduğunu ve kendisini de cemiyete kaydettiğini aktarmaktadır. Bunun yanı sıra, Ahmet Faik Hurşit Bey'e göre Trabzon'da bazı kimseler, özellikle *Meşveret* gazetesi sahibi Naci Bey ve gümrükte görevli Hamallar Kâtibi Sadık Efendi İttihat ve Terakki'yi istismar etmekte ve ellerindeki gazeteyi de herkesi yıldırma kullanmaktaydılar.²⁰

IV-) 31 Mart İsyanı'nın Trabzon'daki Yankıları

a-) İsyân Sırasında Trabzon'da Yaşananlar

İstanbul'da baş gösteren 31 Mart İsyanı sonucunda İttihat ve Terakki Cemiyeti, İstanbul'daki üstünlüğünü kaybetmişti ama taşradaki konumunu korumayı başarmıştı. Taşra kentlerinde halk gösterileri düzenlenmiş, meclis, saray ve Bab-ı Âli telgraf yağmuruna tutulmuştu. Cemiyet, halkı anayasanın tehlikede olduğuna inandırmak suretiyle propaganda savaşını kolaylıkla kazanmıştı.²¹

31 Mart İsyanı haberinin Trabzon'a İstanbul'da bulunan Trabzon mebuslarının Trabzon'daki akrabalarına ve dostlarına çekmiş oldukları telgraflarla ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu telgraflarda mebuslar, kendilerinin güvende olduklarını ve yakınlarının endişe etmemelerini istediklerini ifade etmektedirler. 14 Nisan ve 15 Nisan tarihlerinde İstanbul'da ciddi karışıklıklar olduğuna dair anlık raporların ulaştırıldığı da belirtilmektedir.²²

Trabzon valisi Arifî Paşa, hükümete çekmiş olduğu telgraf ile durum hakkında bilgi istemektedir:

"Dün gece ve bugün Dersa'âdetde bazı zevâtdan Trabzondaki akraba ve ahıbbâsına gelen telgrafların sıhhatlerinden ve mucib-i endişe bir hâl olmamasından bahis bulunması, beyne'l-ahâli heyecân-âmiz bir takım kıl ü kâl tevliid eylemiş olduğundan habersizlikle istifsâr-ı hakikat olunur.

¹⁹ Günday, a.g.e., s. 17

²⁰ A.g.e., s. 19

²¹ Zürcher, a.g.e., s. 151

²² Public Record Office, F.O. 195/2334, s. 39

*1 Nisan 1325
Trabzon Valisi
Arifî*²³

Buradan da anlaşılacağı üzere, İstanbul'dan gelen telgraflarda olaylar tam olarak açıklanmadığı ve sadece gönderen kişilerin güvende olduğu ve endişe edecek bir durum olmadığı belirtildiği için, Trabzon'da halk arasında bir takım dedikoduların yayıldığı belirtilmektedir. Bu dedikodular, şehirde o kadar sıkıntılı bir havanın oluşmasına neden olmuştur ki, Trabzon valisi Arifî Paşa Dâhiliye Nezareti'ne bir telgraf çekerek durum hakkında ayrıntılı bilgi verilmesini talep etmiştir. Dâhiliye Nezareti'nden Trabzon valisine gönderilen cevabî telgrafta,

*“Fî 1 Nisan 1325 hâdisesinin tafsilâtı dün umûm sırasında telgrafla oraya da tebliğ olunmuştur. Hamdolsun mucib-i endîşe bir şey yoktur. Asâyiş ber-kemâldir ol bâbda.”*²⁴

denilerek bir önceki gün Trabzon'a da gönderilen bir telgraf ile endişe edilecek bir durum olmadığı belirtilmekte ve daha ayrıntılı bilgi verilmemektedir.

Dâhiliye Nezareti'nin bu telgrafına rağmen Trabzon'da durum sakinleşmemiş, toplu katliam haberleri ortaya atılmaya başlanmış ve bu durum da bazı şahısların sert tepkiler vermesine sebep olmuştur. Trabzon'daki İngiliz Konsolosu H. Z. Longworth'un İstanbul'daki İngiltere Büyükelçiliğinden durumla ilgili aldığı telgraftaki bilgileri duyurması sonucunda şehirde ciddi karışıklıkların çıkmasının önlenmediği ifade edilmektedir.²⁵ Aynı zamanda, İttihat ve Terakki Cemiyeti Trabzon Şubesi'nin gayretleri ve propagandası sonucunda kalabalık bir halk kitlesinin toplanarak vilayet binası, şehirdeki üç siyasi kulübün binaları ve diğer kamu binalarının önünde gösteriler yaptıktan sonra, kendilerine İngiliz Konsolosluğundan durumla ilgili bilgilerin aktarılması, endişe edecek bir durumun olmadığına duyurulması üzerine sessizce dağılarak evlerine gittiği ifade edilmektedir.²⁶ Halkın, İngiliz Konsolosluğundan iletilen bilgilere güvenerek bu bilgilerin güvenilir, doğru ve yeterli olduğunu düşünerek gösterileri sona erdirmesi dikkat çekici bir durumdur. Bunun yanı sıra, İngiliz Konsolosluğundan böyle bir açıklama yapılarak İttihatçıların organize ettiği

²³ BOA, DH. MKT. D.2794, G.69, 1327/Ra/24. (Hicri) 1/2

²⁴ BOA, DH. MKT. D.2794, G.69, 1327/Ra/24. (Hicri) 2/2

²⁵ Public Record Office, F.O. 195/2334, s. 40

²⁶ Adı geçen belge (A.g.b.)

gösterilerin etkisizleştirilmeye çalışılmasından, İngiltere'nin isyanı çıkaranlara sıcak ve İttihatçılara da mesafeli bir tavır takındığı sonucuna ulaşılmaktadır.

İstanbul'dan gönderilen resmi haberlere ve İngiliz Konsolosluğundan edinilen bilgilere rağmen İttihatçıların, Trabzon'daki propagandalarının etkisinin devam ettiği, Arifi Paşa'nın yeni bir telgraf çekerek İstanbul'dan son durum hakkında ayrıntılı bilgi istemesinden anlaşılmaktadır. Arifi Paşa, yeni sadrazam olan Tefvik Paşa'ya çekmiş olduğu telgrafta bulunan;

"Huzûr-ı Sâmi-i Sadâretpenâhiye

Hâdise-yi ma'lûmeye dâ'ir Nezâret-i Celîle-i Dâhiliyeden vilâyâta i'tâ buyurula gelen ma'lûmâta rağmen gene burada ber-devâm olan şâyi'ât cihetiyle daha ziyâde tatmîn-i ezhâna medâr olmak üzere izâhât-ı kâmile i'tâ buyurulması ma'rûzdur.

3 Nisan 325
TrabzonValisi
Arifi²⁷

ifadeleriyle Trabzon'da çeşitli propaganda söylemlerinin halk arasında hala etkisini göstermekte olduğunu belirtmektedir. Bunun sonucunda durumu kontrol altına alabilmek için merkezden ayrıntılı bilgi verilmesini talep etmektedir.

Trabzon'da bulunan İngiliz Konsolosu H. Z. Longworth'un İstanbul'daki İngiltere Büyükelçisine göndermiş olduğu raporda, Trabzon'daki sivil ve askeri yetkililerin, Rum Metropolitinin ve Belediye Başkanının durumu kontrol altına alarak gösterilerin büyümesini ve taşkınlıklara neden olmasını önlemek için oldukça çaba sarf ettikleri ve bunda da başarılı oldukları belirtilmektedir. Bu çabalar ve İngiliz Büyükelçiliğinden gelen telgraftaki açıklayıcı bilgiler sayesinde Trabzon'daki tepkilerin kontrol altına alındığı anlaşılmaktadır.²⁸

b-) Sultan II. Abdülhamit'in Tahttan İndirilmesinin Trabzon'daki Yankıları

Yukarıda da belirtildiği gibi; Trabzon halkı, İstanbul'da İttihat ve Terakki yönetimine karşı gerçekleştirilen 31 Mart İsyanı'na sert tepki göstermiş, İttihatçıların propagandaları sonucunda şehirde büyük gösteriler düzenlenmiştir. Bunun yanı sıra Trabzon'da, İttihatçıların propagandaları sonucunda İstanbul'a

²⁷ İ. Hami Danişmend, *Sadrazam Tefvik Paşa'nın Dosyasındaki Resmi ve Hususi Vesikalara Göre 31 Mart Vakası*, İstanbul Kitabevi, İstanbul 1974, s. 107

²⁸ Public Record Office, F.O. 195/2334, s.41

giderek oradaki isyanı bastırıp Meşrutiyet'i ve anayasayı korumak amacıyla çarpışacak dört tabur oluşturulduğu belirtilmektedir.²⁹ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Merkez Komitesi'nin İzmir, Bursa ve Trabzon'daki şubelerine gönderdiği bildiriye, birliklerin İstanbul'daki isyanı bastırmak ve Sultan'ı devirmek amacıyla yola çıkmalarının kesinlikle engellenmesi gerektiği ifade edilmektedir.³⁰ Bu bilgilerden, Trabzon'da isyanı bastırmak amacıyla gönüllü birlikleri oluşturulduğu, fakat bu birliklerin şehirden ayrılması durumunda, şehirdeki kontrolün kaybedilebileceği düşüncesiyle, bunların şehirden ayrılmasına Merkez Komite tarafından izin verilmediği anlaşılmaktadır. Bu sırada Trabzon Gümrük Başmüdürü ve İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez Heyeti'nde görevli olan şair Mehmet Emin (Yurdakul)'un da 31 Mart İsyanı'na karşı Trabzon'da faaliyet gösterenlerin başında geldiği bilinmektedir.³¹

Selanik'ten yola çıkan Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelerek isyanı bastırması, isyancıların bir kısmını tutuklaması ve nihayetinde isyanı organize ettiği bahanesiyle Sultan II. Abdülhamit'i tahttan indirmesinin ardından Trabzon'daki durumun daha da sakinleştiği anlaşılmaktadır.

Bu çalışmanın bundan sonraki safhasında, Sultan II. Abdülhamit'in tahtan indirilmesinin şehirde oluşturduğu hava, Osmanlı arşiv belgeleri, yerel gazetelerdeki haberler ve İngiliz konsolosluk raporlarından elde edilen bilgiler doğrultusunda ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ardından, Trabzon'un gündeminde yer bulan, İstanbul'daki isyana katılıp bir şekilde kaçmayı başarabilen firari isyancıların Trabzon ve çevresinde yakalanıp Divan-ı Harp'te yargılanmak üzere İstanbul'a gönderildiklerini belirten Osmanlı arşiv belgelerine ve yerel gazete haberlerine değinilecektir.

Bu döneme ait ulaşılabilen yerel gazetelerde yapılan incelemeler sonucunda *Feyz* gazetesinin 27 Nisan 1909 (14 Nisan 1325) tarihli nüshasında ve *Haber Anası* gazetesinin 2 Mayıs 1909 (19 Nisan 1325) tarihli nüshasında 31 Mart İsyanı ve bunun sonucunda ortaya çıkan gelişmeler hakkında yazıların bulunduğu görülmektedir. *Feyz* gazetesinin 27 Nisan 1909 (14 Nisan 1325) tarihli nüshasında sadece yeni padişahın tahta çıkışını kutlayan bir mesajın yayınlanmış olduğu görülmektedir. Bu kısa mesajda,

²⁹ Francis M'cullagh, "Results of Abdul's Overthrow As Seen In Turkish Capitol", *The New York Times*, 9 Mayıs 1909, ss.1-2

³⁰ "Troops Move on Capital", *The New York Times*, 17 Nisan 1909

³¹ Mahmut Goloğlu, *Fetihten Kurtuluşa Kadar Trabzon Tarihi*, Kalite Matbaası, Ankara 1975, s. 237.

“*Sultan Reşad Han Hazretleri, hür ‘Osmanlıların birinci hür padişahı!’*” ibaresi yer almaktadır.³² Bunun dışında, edebiyat alanında yayın yaptığı anlaşılan *Feyz* gazetesinde bu olaylarla ilgili herhangi bir habere rastlanmamıştır. Ulaşılabilen bir diğer gazete olan *Haber Anası* gazetesinin 2 Mayıs 1909 (19 Nisan 1325) tarihli nüshasının birinci sayfasında şu yazı yer almaktadır:

“*Tebrik*

(6 Rebiü'l-evvel 327) 14 Nisan 325 Salı günü Abdülhamid hal' edilerek Veliahd-ı Saltanat Hürriyetperver Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis Hazretleri taht-ı 'âli-baht-ı 'Osmâniye is'âd ettirildiğinden bütün Osmanlıları tebrîk ve bu mülk ü millet hakkında Hâkan-ı müşârinileyhin cülûsunu bir fâl-ı hayr 'add ve muvaffakiyetlerini Cenâb-ı Zülcelâl Hazretlerinden temennî eyleriz.”³³

Bu tebrik yazısının üslubuna bakıldığında eski padişahın sadece ismi belirtilirken, tahta yeni çıkan padişah hakkında bir dizi övgü sıfatlarının sıralandığı görülmektedir. Aynı sayfada “*Gazetemize Mahsus Telgraflar*” başlığı altında şu ifadelerin yazılı olduğu dikkat çekmektedir:

“*17 Nisan sene 325 sa'at 12. Abdülhamit Selanik'e gönderildi. Divan-ı Harp alçakları mahkûm etmektedir. Padişah Ayasofya'da selamlık yaptı.*”³⁴

Bunun yanı sıra yine *Haber Anası* gazetesinin aynı nüshasında, Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinin ardından Yıldız Sarayı'nda görevli devlet memurlarına hitaben “*Yıldızdaki Alçaklardan Su'al*” başlıklı oldukça ağır hakaretler içeren bir yazının da yer aldığı görülmektedir.³⁵

Osmanlı arşiv belgelerine bakıldığında, Trabzon vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen bir telgrafta, Trabzon'daki Rum Metropoliti'nin yeni padişahın tahta çıkışını kutlamak amacıyla bir dua töreni düzenlemiş olduğu ifade edilmekte, bu jسته ne şekilde karşılık verilmesi gerektiği hususunda bilgi istenmektedir.³⁶ Bu telgrafa Dâhiliye Nezaretinden verilen cevapta ise yeni padişahın cülusu nedeniyle Trabzon Rum Metropoliti'nin bu davranışının bir takdirname ile ödüllendirilmesine karar verildiği bildirilmektedir.³⁷

³² *Feyz*, Trabzon, 14 Nisan 325 (27 Nisan 1909), s.1

³³ *Haber Anası*, Trabzon, 19 Nisan 325 (2 Mayıs 1909), s.1

³⁴ A.g.m., s. 1.

³⁵ A.g.m., s. 3

³⁶ BOA, DH. MKT., D.2833, G.34, 1327/Ca/17(Hicri), 1/2

³⁷ A.g.b., 2/2

Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinin Trabzon'da meydana getirdiği yankılar hakkında ulaşılabilen kaynaklardan en ayrıntılı bilgi vereni İngiliz Konsolosu H. Z. Longworth'un İstanbul'daki büyükelçiliğe yazdığı rapordur. İngiliz Konsolosu, 27 Nisan'da Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirildiği haberinin yayılması üzerine Trabzon'daki Müslüman ve Hıristiyanların büyük bir keyif ve sevinç yaşadığını görme onuruna kavuştuğu için mutlu olduğunu ifade etmektedir.³⁸ Trabzon halkının otuz yıl boyunca yaşadıkları istibdat nedeniyle Sultan II. Abdülhamit'e karşı olan hislerinde bir değişiklik meydana gelmediği yalnızca eskiden gizlice ifade etmek zorunda kaldıkları duygularını ve düşüncelerini artık açıkça dile getirebildikleri belirtilmektedir.³⁹ Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinin Trabzon halkı tarafından iki gün üç gece boyunca çılgınlar gibi eğlenilerek kutlandığı, sokakların ve evlerin süslendiği, havai fişekler fırlatıldığı ve havaya silah atıldığı da aktarılmaktadır. Sadrazamın taht değişikliğini bildiren telgrafının ardından şehrin bayram yerine döndüğü ve kalabalık bir halk kitlesinin limanda toplanarak 101 pare top atışıyla başlayan kutlamalara eşlik ettiği anlatılmaktadır.⁴⁰

Sultan II. Abdülhamit'in gerçekten isyanı organize edip etmediği ya da Sultan V. Mehmet Reşad'ın arzu edilen bir sultan olup olmadığı sorularının bu durumda Trabzon'da bir fark oluşturmayacak kadar benzer şekilde düşünüldüğü ve asıl meselenin "zalim bir despot"tan kurtulmak olduğu şeklinde algılandığı ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra kimliği belirsiz bir takım kişilerin iki aydan beri şehirde kışkırtmaya çalıştığı Müslüman-Hıristiyan çatışması ihtimalinin de bu ortak sevinç gösterileriyle ortadan kalktığı aktarılmaktadır.⁴¹ Ayrıca, İngiliz Konsolosu H.Z. Longworth'un dikkat çektiği bir diğer nokta ise, bütün bu olaylar sırasında askeri ve sivil memurlar ile belediye yetkililerinin ve şehirdeki çeşitli siyasi kulüplerin üyelerinin tam bir koordinasyon içerisinde çalıştığı ve olayları kontrol altına almayı başardığıdır. Konsolos Longworth, uyum içerisinde çalışarak olayları kontrol altına almayı başaran görevlilerin isimlerini de sıralamaktadır: Vali Arif Paşa, Kumandan Abuk Paşa, Ermeni Metropoliti Emmanuel Balyan, Rum Metropoliti Constantin, Belediye Başkanı Nemlizade Cemal Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi ve aynı zamanda Trabzon Gümrük Başmüdürü Mehmet Emin Bey, Liberal Kulübün Başkanı ve aynı

³⁸ Public Record Office, F.O. 195/2334, s. 47

³⁹ A.g.b., s. 48

⁴⁰ A.g.b., s. 49

⁴¹ A.g.b., s. 50

zamanda Duyûn-ı Umumiye Müfettişi İsmail Hakkı Efendi, editör Ieroclis ve hatip Setrak Yessayan.⁴²

c-) Trabzon'da Firarî İsyancı Avı

Bu bölümde; Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinin Trabzon'da doğurduğu etkileri anlatılacak, İstanbul'daki isyana katıldıktan sonra bir şekilde kaçarak Trabzon ve civarına ulaşan firari isyancıların yakalanıp Divan-ı Harp'te yargılanmak üzere İstanbul'a gönderilmelerine değinilecektir. Bu konu, Trabzon'da gündemi bir süre meşgul etmiştir. Bu firarilerle ilgili bir gazete haberi ve birkaç resmi yazışmanın belgelerine ulaşılabilmektedir. Ulaşılabilen gazete haberinde durum,

“Telgraflarımız,

İskele Müfettişi: Sa'at 10: Dersa'adetden gelen Yunan vapuru yolcuları meyânında Taşkışla Nizamiye Yüzbaşılardan iken muahharan hassa nizâmiye misâfirhânesinde istihdâm edilen ve fırka-i irticâiyeden mahrem gelüb her nasılsa Rize'ye çıkabilmiş ise de vukû' bulan muhâbere üzerine Rize'nin Kankalanoz mahallesinde Mendiloğlu Râsimin hanesinde kisve-i nisâya bürünerek ihtifâ edildiği haber alınmağla Rize jandarması çavuşlarından Tâhir Çavuş der-dest ederek merkez-i vilâyete gönderildiği ma'rûzdur.”

şeklinde ifade edildikten sonra *Haber Anası* gazetesinin bu vaziyet hakkındaki yorumu aktarılmaktadır:

“Ah alçak, kisve-i nisâya bürünerek hânelerde ihtifâ edeceğine kefene sarılıp mezâra girse idi vatan da, millet de kurtulur kendi hakkında da daha hayırlı olurdu. Fakat o hâk-i pâk-i mukaddes de vücûd-ı menhûsunu kabul etmez ki. Gazetemiz ve bütün 'Osmânlılar tarafından Tâhir Çavuş'un bu muvaffâkiyetini tebrik ederiz.”⁴³

Konu ile ilgili arşiv belgelerinden birincisinde durum,

“Hareket Ordusu Kumandanlığı Cânib-i Ülâsına

Korci kumpanyasının Trabzon iskelesine uğrayan Aleksandra vapurundan çıkan yolcular meyânında Taşkışla efrâd-ı âsiyesinden Bayburtlu Mehmet bin Sâlih ile Sâlih bin Ali ve Yomralı Âkif bin Recebin der-dest ve cihet-i 'askeriyeye teslim olunduklarına dâ'ir Trabzon vilâyetinden gelen telgrafnâme leffen savb-ı 'âlilerine irsâl kılındı.”⁴⁴

⁴² A.g.b., s. 51

⁴³ *Haber Anası*, 19 Nisan 325 (2 Mayıs 1909), s. 2

⁴⁴ BOA, DH. MKT, D.2812, G. 6, 1327/R/24(Hicri)

şeklinde ifade edilirken, diğer belgede ise Taşkışla firarilerinden olup memleketi Rize'ye kaçan Yüzbaşı Muharrem Efendi ve Yomralı Akif bin Mehmet'in yakalanarak İstanbul'a gönderilmek üzere askeri makamlara teslim edildiği bildirilmektedir.⁴⁵

Yukarıda değinilen gazete haberi ve arşiv belgelerinden yola çıkarak, İstanbul'da başlamış olan firari avının Trabzon'a da yayıldığı ve bu konuda büyük bir titizlik gösterildiği anlaşılmaktadır. Gazete haberi ile halkın bu olay hakkındaki görüşlerinin yönlendirilmek istendiği fark edilmektedir.

V-) Sonuç

Sonuç olarak İstanbul'da 13 Nisan 1909 (31 Mart 1325) tarihinde Meşrutiyet yönetimine ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı başlatılan isyanın Trabzon'da çeşitli yankılar uyandırdığı görülmektedir. Döneme ait yerel gazetelerde bulunan haber kupürleri, döneme ait resmi yazışmaları içeren Osmanlı arşiv belgeleri, Trabzon'daki İngiliz Konsolosunun İstanbul'daki İngiltere Büyükelçiliğine gönderdiği raporlar ve konu ile ilgili ikincil kaynakların incelenmesi sonucunda 31 Mart İsyanı'nın Trabzon'daki yankılarına ulaşmaya çalışılmıştır.

İsyanın Trabzon'daki yankılarını birkaç başlık altında toplamak mümkündür. İlk olarak, Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından önce güçlü bir İttihatçı teşkilatlanmanın bulunmadığı Trabzon'da, Temmuz 1908 ile Nisan 1909 arasında İttihatçıların iyice örgütlenebilmeyi başardıkları düşünülmektedir. İttihatçıların şehirdeki gücü; isyan sırasında, isyana karşı yapılan halk gösterilerinden, İstanbul'a gidip isyanı bastırmak amacıyla dört gönüllü taburu oluşturulabilmesinden ve halkın İttihatçıların propagandaları sonucunda da olsa Meşrutiyet'e sahip çıkmak için gösterdiği gayretten oldukça net bir şekilde anlaşılmaktadır.

İkinci olarak, Trabzon halkının Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirildiği haberi Trabzon'a ulaştığında coşkulu gösteriler gerçekleştirmesi, 31 Mart İsyanı'nın Trabzon'daki bir diğer etkisi olarak değerlendirilmektedir. Halkın Müslüman-Hıristiyan ayrımı yapmadan günlerce sevinç gösterileri düzenlemesi, Rum Metropoliti'nin yeni padişahın tahta çıkışı onuruna bir ayın düzenlemesi, yerel gazetelerin eski Sultanı yeren, yeni Sultanı öven tebrik mesajları yayınlaması, isyanın ardından ortaya çıkan dikkat çekici gelişmeler arasındadır.

⁴⁵ BOA, DH. MKT, D.2806, G.5, 1327/R/17(Hicri)

Üçüncü olarak İstanbul'daki isyanın Hareket Ordusu tarafından bastırılması üzerine Trabzon ve çevresine kaçmış olan firari isyancıların Divan-ı Harp'te yargılanmaları amacıyla yakalanmaları için başlatılan isyancı avının, İttihatçıların propagandaları sonucunda şehre yayıldığı ve yerel gazetelerin bu konu üzerinde önemle durduğu görülmektedir. İsyanın Trabzon'daki bir diğer yansıması da bu firari avının Trabzon gündemini uzun bir süre meşgul etmesi olarak değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak; 31 Mart İsyanı sırasında ve sonrasında Trabzon halkının büyük bir çoğunlukla Meşrutiyet ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yanında yer aldığı görülmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi Meşrutiyet öncesinde İttihatçıların pek de kuvvetli bir örgütlenme imkânına sahip olmadıkları Trabzon'dan güçlü bir destek elde etmeleri, Meşrutiyet sonrasında İttihatçıların Trabzon'daki örgütlenme ve propaganda faaliyetlerinin başarıya ulaştığını kanıtlamaktadır. Bunun yanı sıra şehirdeki gösterilerin, resmi makamlardan yapılan açıklamalar sonucunda değil de, Trabzon'daki İngiliz Konsolosluğundan yapılan bir açıklama sonucunda sakinleşmesi, İngiltere'nin şehirde ciddi bir güvenilirlik ve etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, bu açıklamanın yapılmış olması, İngiltere'nin isyan sonucunda oluşan yeni durumu desteklediği fikrinin doğmasına neden olmaktadır. Kaynaklardan elde edilen bilgiler ışığında Trabzon halkının 31 Mart İsyanı'na sert tepki göstererek Meşrutiyet yönetimine bağlılığını ortaya koyduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

BOA, İ.AZN. D:72, G:1325/Ca-04, T: 08/Ca/1325(Hicri)
 BOA, DH. MKT. D.2794, G.69, 1327/Ra/24. (Hicri)
 BOA, DH. MKT. D.2833, G.34, 1327/Ca/17(Hicri)
 BOA, DH. MKT. D.2812, G. 6, 1327/R/24(Hicri)
 BOA, DH. MKT. D.2806, G.5, 1327/R/17(Hicri)
 Public Record Office, F.O. 195/2334

Gazeteler

Feyz, (Trabzon), 14 Nisan 1325
 Haber Anası, (Trabzon), 19 Nisan 1325
 The New York Times, (ABD), 17 Nisan 1909 ve 9 Mayıs 1909

Kitaplar

- AKBAL, İsmail. *Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*, Serander Yayınları, Trabzon 2008
- ALBAYRAK, Hüseyin. *Trabzon Basın Tarihi*, Ankara 1994
- AYDOĞAN, Erdal- Eyyüpoğlu, İsmail. *Bahattin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki Cemiyeti*, Alternatif Yayınları, Ankara 2004
- DANIŞMEND, I. Hami. *Sadrazam Teyfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmi ve Hususi Vesikalara Göre 31 Mart Vakası*, İstanbul Kitapevi, İstanbul 1974
- DERİNGİL, Selim. *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji. II.Abdülhamit Dönemi (1876-1909)*, YKY, İstanbul 2002
- EMİROĞLU, Kudret. *Anadolu'da Devrim Günleri, II. Meşrutiyet'in İlanı*, İmge Yayınları, Ankara 1999.
- GOLOĞLU, Mahmut. *Erzurum Kongresi*, Ankara 1968
- GOLOĞLU, Mahmut. *Fetihten Kurtuluşa Kadar Trabzon Tarihi*, Kalite Matbaası, Ankara 1975
- GÜNDAY, A.Faik Hurşit. *Hayat ve Hatıralarım*, İstanbul 1960
- LEWIS, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK, Ankara 2000
- ZÜRCHER, Erik J. *Modernleşen Türkiye'nin Doğuşu*, İletişim Yay., İstanbul 2000.

